

УДК 342.41

С. Погребняк, доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Соціальна держава: обґрунтування концепції

Поняття «соціальна держава» вперше з'являється в науковій літературі в середині XIX ст. у працях німецьких вчених під впливом філософії Г. Гегеля. Вважається, що вперше соціальна держава згадується в 1842 р. у роботі Лоренца фон Штайна «Соціалізм і комунізм у сучасній Франції». У ній він описує державу соціальних реформ, тобто те, що сьогодні іменують соціальною державою¹. На думку Штайна, соціальна держава повинна, по-перше, підтримувати рівність у правах для різних суспільних класів, для окремої особистості, яка самовизначається завдяки своїй владі, і по-друге, сприяти економічному і суспільному прогресу всіх своїх громадян, оскільки врешті-решт розвиток одного виступає умовою розвитку іншого².

У літературі існує кілька пояснень появи концепції «соціальна держава». Розглянемо найбільш популярні з них. Як відомо, в XIX ст. в Європі формується нове — індустріальне — суспільство³. Якщо поняття «правова держава» було продуктом буржуазної революції, то, на думку багатьох учених, поняття «соціальна держава» є продуктом промислової революції⁴. Саме в ці часи з'являється *розуміння*

¹ Див.: Хубер Э. Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе / Э. Р. Хубер // Политическая философия в Германии : сб. ст. Изензее Й. и др. ; пер. с нем. – М., 2005. – С. 172.

² Див.: Зорькин В. Д. Современный мир, право и Конституция / В. Д. Зорькин. – М., 2010. – С. 272.

³ Розвинуте індустріальне суспільство є: 1) економічною системою з високою розвинутою концентрацією капіталу, з високим рівнем технічного розвитку, з раціоналізованим процесом праці і стандартизованими суспільними потребами; 2) суспільною системою, в якій місце колишньої станової ієрархії зайняли класові суперечності, причому клас неможливих, що має дуже розвинуте почуття класової свідомості, у боротьбі досяг політичної рівності з класом власників; 3) культурною системою із загальною освітою, з рівним правом доступу до культурних цінностей та досягнень цивілізації; 4) державною системою з адміністративним апаратом, спрямованим на задоволення економічних, соціальних і культурних потреб населення та управління ними; 5) державною системою, яка в своїй діяльності відмовилась від принципу невтручання, для того щоб перейти до так званої соціальної інтервенції, з метою захисту соціально слабких класів і суспільних верств (Див.: Хубер Э. Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе. – С. 173).

⁴ Хубер Э. Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе. – С. 173.

ризик¹, який людина в умовах індустріального, високо диференційованого суспільства не може контролювати і за який вона не може відповідати. Зрозуміло, що в цій ситуації на порядку денному постає проблема захисту особистості від специфічних загроз, які несе в собі індустріальне століття. У певному розумінні соціальну державу можна розглядати як *інструмент, спрямований на зменшення подібної невизначеності, захисту від таких загроз*. Вона відштовхується від ідеї, згідно з якою різноманітні ризики поширюється на все населення і за своєю природою є наслідком випадкового збігу обставин².

У такому випадку символічно, що одним із найбільш відомих інститутів соціальної держави є соціальне страхування. За образним висловом Е. Гіденса, страхівка є межею, за якою людина вже не готова йти на ризик³. Як відомо, історично соціальна держава розвивалася на базі системи соціального страхування, у межах якої соціальні гарантії були ув'язані із зобов'язаннями щодо соціальному захисту у випадку найбільш важливих ризиків, що виникають у повсякденному житті (хвороба, безробіття, похилий вік, інвалідність тощо). Тобто від самого початку поняття соціального страхування стає своєрідним субститутутом суспільної угоди. Механізми взаємної підтримки (у тому числі у формі страхування), природно, з'явилися набагато раніше, але використовувалися зазвичай лише для страхування майна і товарів. Починаючи з XVIII ст. постає питання про їх поширення на людей, і лише наприкінці XIX ст. механізм особистого страхування був визнаний адекватним і морально прийнятним інститутом для вирішення соціальних проблем⁴.

Ще однією характерною рисою індустріальної епохи є *суперечність між класами*, що породжена нерівномірним розподілом багатства, відчутними недоліками капіталістичної моделі для звичайних людей. У 1840–1870 р. класова боротьба сягає найбільшого загострення. На

¹ Як відомо, ідея ризику утверджується в XVI–XVII ст. і первісно належить до простору (саме слово «ризик», схоже, прийшло з іспанської чи португальської мови, де воно означало плавання в незнайомих водах, які не нанесені на карту). Пізніше ризик стає також часовою категорією: це поняття почало використовуватися в банківській справі й інвестиційних операціях, а потім розширилося, охоплюючи цілу низку ситуацій, пов'язаних із невизначеністю (Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс; пер. с англ. – М., 2004. – С. 38–39).

² Розанваллон П. Новый социальный вопрос. Переосмысливая государство всеобщего благосостояния / П. Розанваллон; пер. с фр. – М., 1997. – С. 27.

³ Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – С. 41.

⁴ Розанваллон П. Новый социальный вопрос. Переосмысливая государство всеобщего благосостояния. – С. 18–19, 21.

думку багатьох дослідників, поява феномену соціальної держави (англійським еквівалентом є welfare state — держава загального добробуту, французьким État-providence — держава-захисник, або держава-піклувальник) обумовлена прагненням урядів західноєвропейських держав зняти небезпечну соціальну напругу. Проте розквіт цієї моделі припадає на три десятиліття після завершення Другої світової війни¹. Соціальна держава являє собою певну модель держави, яка реалізована у ХХ ст. для підтримання класового миру, соціальної солідарності і взаємної відповідальності держави, бізнесу і громадянського суспільства за добробут, гідність і процвітання громадян. У межах моделі соціальної держави відбулася інституалізація соціального контракту між державою, роботодавцями, профспілками, суспільними асоціаціями і неурядовими організаціями. Основою досягнення подібної солідарності є компроміс, тобто здатність усіх учасників соціального контракту жертвувати частиною своїх інтересів для раціонального досягнення їх базової частини, а також для досягнення суспільного блага, який розуміється як економічне зростання, покращення добробуту всіх громадян, соціальна справедливість, соціальна участь, злагода, культурний і духовний розвиток, підтримання демократичних і гуманістичних цінностей, розвиток прав і свобод². Отже, важливим завданням соціальної держави є *приборкання соціального конфлікту шляхом налагодження соціального контакту*. Можливість соціального підйому, соціальне партнерство і соціальне забезпечення є трьома найважливішими формами соціального контакту, які перешкоджають переростанню класових суперечностей у класову боротьбу³.

Цікавим також є зв'язок *ідеї соціальної держави з концепцією громадянства*. Класичним у даному аспекті є есе Т. Маршалла «Громадянство і соціальний клас» (1949). Виходячи із розуміння *ідеалу громадянства як повної участі у спільноті*, Т. Маршалл розрізняє три складові громадянства, що сформувалися впродовж трьох останніх сторіч (громадянсько-правовий, політичний і соціальний елементи). Зокрема, під соціальним елементом він розуміє «весь спектр прав — від права на певний економічний добробут і безпеку до права на залучення до культурної спадщини і права жити цивілізованим життям відповідно

¹ Малахов В. С. Государство в условиях глобализации / В. С. Малахов. – М., 2007. – С. 60–61.

² Федотова В. Г. Глобальный капитализм: три великие трансформации / В. Ф. Федотова, В. А. Колпаков, Н. Н. Федотова. – М., 2008. – С. 256–257.

³ Хубер Э. Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе. – С. 178.

до існуючих у суспільстві стандартів. Найбільш тісно зв'язаними з ним інститутами є система освіти і система соціального забезпечення¹.

Одна з центральних тез Т. Маршалла полягає в тому, що громадянство і капіталістична класова система перебувають у стані війни: якщо громадянство будується на принципі рівності (воно передбачає об'єднання індивідів у межах даного суспільства в єдиний політичний клас), то капіталізм з притаманною йому класовою структурою необхідним чином породжує нерівність. Головний висновок Т. Маршалла зводиться до того, що завдяки взаємній адаптації можливе поєднання і свого роду «примирення» протилежних принципів — громадянства й існування класів, що відтворюються капіталізмом, соціальної справедливості й економічної необхідності, ринку і широкої державної регуляції суспільного життя тощо².

Вільний ринок створює небезпеку того, що свобода для всіх насправді може обернутися всевладдям економічно заможних, в той час як бідні, економічно залежні, по суті виключаються з процесу прийняття політичних рішень. Забезпечуючи соціально слабким громадянам той прожитковий мінімум, який необхідний для збереження їхньої людської гідності, соціальна держава перебирає тим самим відповідальність за забезпечення передумов, необхідних для функціонування громадянських та політичних свобод³. Таким чином, соціальне забезпечення і сприяння добробуту є функціональними еквівалентами власності як передумови громадянства⁴. Те саме стосується заходів, які допомагають забезпечити тим, хто не належить до елітної групи власників, доступ до знання, культури й організації як необхідних чинників ефективної практики громадянства в сучасному суспільстві, зокрема, відкривають доступ до громадянських і політичних прав⁵.

¹ Маршалл Т. Х. Гражданство и социальный класс / Т. Х. Маршалл // Капустин Б. Г. Гражданство и гражданское общество ; ввод. ст. В. С. Малахова ; прил. Т. Х. Маршалла. – М., 2011. – С. 154.

² Капустин Б. Г. Гражданство и гражданское общество ; ввод. ст. В. С. Малахова ; прил. Т. Х. Маршалла / Б. Г. Капустин. – М., 2011. – С. 61.

³ Политическая философия в Германии : сб. ст. Изензее Й. и др. ; пер. с нем. – М., 2005. – С. 10.

⁴ За слухним зауваженням, соціальні права, які існували в домодерних суспільствах, мали зовсім інше обґрунтування, ніж ті, що з'явилися на зламі XIX–XX ст. Вони обґрунтувалися посиланням на «природне право», тобто встановлений самим Богом закон. Гарантії від голодної смерті, що надавалися низам суспільства в Середні віки, народжувалися не з поняття громадянства (і відповідно рівності), а з уявлень про природну, статусну ієрархію (див.: Малахов В. С. Гражданство как объект социальной и философской теории: критическое введение / В. С. Малахов // Капустин Б. Г. Гражданство и гражданское общество ; ввод. ст. В. С. Малахова ; прил. Т. Х. Маршалла. – М., 2011. – С. 28–29).

⁵ Гунстерен ван Г. Чотири концепції громадянства / Г. ван Гунстерен // Умови громадянства : зб. ст. ; за ред. В. ван Стінбергена. – К., 2005. – С. 72.

Крім того, як певне продовження цієї лінії сенс соціальної державності нерідко визначається як *збереження для індивіда можливості усвідомлювати себе як особистість, вільно визначати своє особисте буття* в умовах сучасного суспільства. Як відомо, проблема свободи постає не в останню чергу як завдання справедливого поділу суспільно зумовлених шансів розвитку і ресурсів. У даному випадку йдеться про так званий матеріальний аспект свободи, який відповідає за створення реальних умов особистого розвитку, насамперед, можливостей освіти, економічних умов набуття благ¹. Як слушно зауважує З. Бауман, свобода — це не лише відсутність обмежень; для того щоб щось робити, необхідні ресурси².

Слід погодитись з тим, що соціальна держава має сприяти вільному розвитку особи і таким чином працювати на досягнення головної мети правової держави — забезпечення свободи кожної людини. Тому існування соціальної держави є виправданим лише тоді, коли вона одночасно виступає як держава правова. І соціальна, і правова держава виходять із *визнання людини найвищою соціальною цінністю, необхідності поваги, захисту та забезпечення її прав*. Зрозуміло, що це не означає відсутність між ними суттєвих відмінностей. Так, якщо поняття «правова держава» пов'язується з першим поколінням прав людини (політичні і громадянські права), то «соціальна держава» пов'язується з другим їх поколінням (соціально-економічні і культурні права); сенс правової державності полягає у захисті суспільства від держави, у той час як сенсом соціальної державності, навпаки, є захист суспільства державою. Правова держава веде боротьбу проти державного втручання, соціальна ж держава іманентно передбачає державне втручання³.

Соціальна держава характеризується *специфічною спрямованістю на забезпечення соціальних прав*, тобто прав індивіда стосовно суспільства і держави на соціальні, економічні та культурні послуги або блага, які фіксують фундаментальну вимогу справедливого розподілу таких основних соціальних благ. Водночас слід розуміти, що зміст соціальних прав, які відповідають основним потребам, має неминуче лишатися до певної міри невизначеним, оскільки обсяг, в якому держава може гарантувати задоволення певних потреб, залежить від потужності еко-

¹ Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппеліус ; пер. з нім. – К., 2000. – С. 187, 191.

² Бауман З. Свобода / З. Бауман ; пер. с англ. – М., 2006. – С. 14.

³ Хубер Э. Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе. – С. 175, 187–188.

номіки і тому не може бути детально закріплений. Вочевидь, міра можливого задоволення залежить не лише від того, наскільки великими, нагальними і фундаментальними є потреби певної людини, а також від обсягу наявних ресурсів і від кількості людей, що також обґрунтовано можуть претендувати на ці ресурси¹.

У свою чергу соціальні обов'язки держави щодо своїх громадян включають три складові:

1) *обов'язок політики соціального забезпечення*, яка спрямована на підтримання рівня доходів тих членів суспільства, які потребують допомоги (сім'ї з дітьми, малозабезпечені, інваліди, люди похилого віку та ін.);

2) *обов'язок політики соціального страхування*, яка передбачає розподіл ризиків між усіма людьми, сплату внесків та надання допомоги при настанні страхового випадку;

3) *обов'язок політики щодо забезпечення соціального миру*, яка має на меті створення в суспільстві найбільш сприятливого соціального клімату, улагоджування соціальних конфліктів, передбачає активне використання ідеї соціального партнерства (стосунки між робітниками і роботодавцями при посередництві держави — підтримка балансу інтересів у сфері економіки, зайнятості, оплати праці та інших умов)².

Обов'язок запровадження соціальної державності пов'язаний також з ідеєю спільного життя в умовах конкретної цивілізації: якщо ми колективно користуємося перевагами цієї цивілізації, то й її шкідливі сторони також маємо долати колективно. Так, через посилення політичної центральної влади сучасна цивілізація суттєво послабила або навіть зруйнувала суспільні інститути, які традиційно відповідали на соціальний захист та забезпечення бідних (сім'ю (рід, клан), корпорації (ремісничі цехи), місцеві громади, церкву та ін.). Саме тому соціальна держава являє собою інструмент компенсації подібних втрат для тих, хто зазнає нужди; держава має нести відповідальність за виконання тих завдань, які раніше виконували згадані суспільні утворення, покладаючи на себе соціальну функцію. Крім того, як відомо, заради колективної вигоди, виробництва дешевих благ робітничий клас приймає на себе як певний збиток стан меншої захищеності, хоча його діяльність безперечно йде на користь усім. Тому з точки зору коригуючої справедливості цей окремих ризик має бути розподілений на всіх,

¹ Гюсепат Ш. До обґрунтування соціальних прав людини / Ш. Гюсепат // Філософія прав людини / за ред. Ш. Гюсепата та Г. Ломанна; пер. з нім. – К., 2008. – С. 149, 157.

² Хубер Э. Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе. – С. 181–182.

хто виграє від виробництва дешевих благ, тобто відповідальність за цей окремих ризик має нести загалом суспільство. Слід також взяти до уваги той факт, що хоча ризики вражають структурно, тобто колектив, але в умовах складного суспільства вони не розподіляються рівномірно на всіх його членів. Отже, з *міркувань коригуючої справедливості*, з метою збалансування життєвих можливостей ці *ризики так само колективно мають бути перерозподілені*¹.

Ще одним виправданням соціальної держави є морально-економічний міркування. Як відомо, виробництво суспільних багатств детермінується не лише виробничими відносинами і капіталом економічних агентів, а й свого роду *сукупними суспільними фондами, які успадковані від минулого* і не підлягають поділу (технічним рівнем, системою освіти, культурною традицією тощо). Гарантований в умовах соціальної держави гідний рівень життя може розглядатися як результат егалітарного розподілу доходу, отриманого за рахунок таких фондів².

Етичною основою і головною складовою принципу соціальної держави є *принцип солідарності*. За своїм історичним походженням він є юридичною категорією (див. поняття «солідарний борг» у римському праві³), проте з часів Французької революції він стає важливим формулюванням політичного моралізму і утворює понятійну похідну від ідеалу братерства (*fraternite*). У найбільш загальному сенсі солідарність обумовлює обов'язки, які спільнота людей має щодо кожного свого члена і які кожен її член несе щодо неї (один за всіх і всі за одного)⁴, віддзеркалює досвід взаємної відповідальності. Солідарність пов'язана зі здатністю індивідів реагувати один на одного і ототожнювати себе з іншими на основі обопільності і взаємності, згодою поді-

¹ Гюффе О. Трансцендентальний обмін – фігура легітимзації прав людини? / О. Гюффе // Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна ; пер. з нім. – К., 2008. – С. 43–45.

² Розанваллон П. Новый социальный вопрос. Переосмысливая государство всеобщего благосостояния. – С. 105–106.

³ Нагадаємо, що первісно, у римському праві, поняття солідарності означало особливу форму поручительства «*obligation in solidum*». У спільноті, насамперед у сім'ї, кожен її член повинен був сплачувати всі наявні борги. І навпаки: спільнота повинна ручатися за борги кожного її члена (див.: Гюффе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гюффе ; пер. з нім. – К., 2007. – С. 77–78).

⁴ Изензее Й. Социально-этическая субстанция открытой дефиниции «солідарность» / Й. Изензее // Политическая философия в Германии : сб. ст. Изензее Й. и др. ; пер. с нем. – М., 2005. – С. 380; Штобер Р. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок / Р. Штобер ; пер. с нем. – М., 2008. – С. 61.

лити долю іншого. Солідарність також нерідко позначають за допомогою метафори «пліч-о-пліч»¹.

У цьому сенсі солідарність тісно пов'язана з більш широкою ідеєю *соціальної відповідальності*, що передбачає таку моральну установку, згідно з якою кожний член суспільства відчуває себе відповідальним за ціле суспільство, у той час як суспільство в цілому відповідальне за кожного свого члена. Принцип соціальної відповідальності обумовлює існування соціальних обов'язків членів суспільства один щодо одного, соціальних обов'язків членів суспільства щодо суспільства в цілому та обов'язків суспільства в цілому щодо кожного свого члена².

Крім того, принцип солідарності (братерства) нерідко розглядається як секулярний варіант любові до ближнього³. Водночас у літературі слушно зазначається, що між цими принципами існують доволі суттєві відмінності: солідарність передбачає загальне сприйняття інтересів, реалізується в загальних нормах і в організаційних структурах, тоді як любов до ближнього виникла як особиста чеснота і залишається чеснотою індивідуалізму; любов до ближнього первісно альтруїстична, у той час як солідарність певною мірою утилітарна, вона уособлює вірно зрозумілу особисту користь кожної особи (той, хто виявляє солідарність до потреб інших, сподівається, принаймні в душі, що і він може розраховувати на аналогічну допомогу)⁴.

Залежно від обставин вирізняють три види солідарності: 1) корпоративна солідарність, яка має на меті спільними зусиллями подолати передбачувані індивідуальні ризики (передбаченим є тільки тип ризику (хвороба, нещасний випадок, безробіття), але не те, кого і наскільки це стосуватиметься); 2) антагоністична солідарність, яка передбачає захист колективних інтересів, спрямованих проти конкуруючих колективів (наприклад, для захисту від ворогів); 3) ситуативна солідарність, яка служить подоланню непередбачуваного, але колективного лиха (наприклад, природних катастроф)⁵.

Принцип солідарності уособлює своєрідний дух громадянськості, який розуміється як відчуття належності до того самого соціального

¹ Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман ; пер. з англ. – К., 2008. – С. 18.

² Хубер Э. Р. Правовое и социальное государство в современном индустриальном обществе. – С. 178.

³ Ёоффе О. Трансцендентальний обмін – фігура легітимації прав людини? – С. 41.

⁴ Изензее Й. Социально-этическая субстанция открытой дефиниции «солидарность». – С. 383.

⁵ Ёоффе О. Демократія в епоху глобалізації. – С. 78–79.

універсуму¹. Одним із важливим проявів солідарності є соціальна єдність, яка полягає в здатності й обов'язку всіх громадян у випадку загальної небезпеки прийти на допомогу один іншому² і вимагає, щоб громадяни розглядали своїх співгромадян як одних із «нас», відчували особливі зобов'язання саме щодо них, розділяли загальний інтерес у цілісності свого спільного життєвого контексту, тобто в колективній ідентичності³. Існує три широкі підходи до проблеми соціальної єдності, для яких характерний: а) акцент на спільному образі життя, тобто існування загальної концепції гідного життя (комунітаристський підхід); б) акцент на спільній національній належності, яка дозволяє створити єдину національну спільноту на основі відчуття спільності історії, території, спільної мови і суспільних інститутів (ліберальний націоналізм); в) акцент на політичній участі (громадянсько-республіканський підхід)⁴.

Солідарність спрямована на допомогу в створенні тих основоположних матеріальних передумов, які роблять можливою незалежне, не принижуючи гідність людини життя⁵. Принцип солідарності має на меті здійснення соціального вирівнювання і перерозподілу. Вихідною позицією в даному випадку є теза про те, що народне господарство є чимось більшим, ніж просто сумою окремих господарських одиниць. Тому держава має сприяти солідарній спільноті людей, а економіка має служити загальному благу, розуміння якого держава може конкретизувати. Таким чином, принцип солідарності корегує поняття індивідуальної економічної свободи в інтересах суспільства⁶.

У свою чергу перерозподіл економічних благ здійснюється відповідно до *принципів соціальної справедливості*. Соціальна держава застосовує корегування у первинному розподілі суспільних благ, яке є наслідком функціонування ринкового господарства, сприяючи їх перерозподілу від соціально сильних до соціально нужденних верств. Такий перерозподіл дозволяє забезпечити всім членам суспільства гідний рівень життя,

¹ Розанваллон П. Новый социальный вопрос. Переосмысливая государство всеобщего благосостояния. – С. 64.

² Государственное право Германии : в 2 т. / сокр. пер. нем. семитом. изд. – М., 1994. – Т. 2. – С. 222.

³ Коэн Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория / Дж. Л. Коэн, Э. Арато ; пер. с англ. – М., 2003. – С. 596.

⁴ Кимлика У. Современная политическая философия: введение / У. Кимлика ; пер. с англ. – М., 2010. – С. 337.

⁵ Керстинг В. Справедливость распределительная или политическая солидарность? О трудностях философского обоснования социального государства / В. Керстинг // Политическая философия в Германии : сб. ст. Изензее Й. и др. ; пер. с нем. – М., 2005. – С. 207.

⁶ Штобер Р. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок. – С. 61.

компенсує окремим індивідам наслідки несприятливих обставин, випадкових з моральної точки зору, а також спрямований на попередження різкої соціальної нерівності. Зрозуміло, що водночас він несе небезпеку соціальної зрівнялівки та надмірної правової регламентації на шкоду індивідуальній свободі. Баланс між індивідуальною свободою і соціальною безпекою може бути збережений, якщо державне регулювання буде засноване на принципі субсидіарності¹. Відповідно до ідеї субсидіарності втручання соціальної держави потрібне лише в тому разі, коли суспільне саморегулювання (у тому числі те, що здійснюється на ринкових засадах) не задовольняє вимог соціальної справедливості².

Важливе значення *принципу субсидіарності*³ полягає в тому, що він намагається вирішити соціальне завдання: як на практиці узгодити принцип солідарності (за яким суспільство має зобов'язання перед своїми членами) з принципом особистої відповідальності (згідно з яким кожний індивід є господарем власної долі і відповідає сам за себе)⁴. Згідно з принципом субсидіарності держава і суспільство покликані лише підтримувати і доповнювати діяльність індивіда, сім'ї та професійного прошарку, однак не мають права ламати і поглинати їх. Таке становище дозволяє особі діяти на свою відповідальність, зберігаючи необхідну дистанцію у відносинах з державою⁵. Отже, держава може втручатися лише тоді, коли вільні індивідуальні та спільні дії нездатні досягти поставленої мети, у даному випадку — забезпечити членам суспільства гідний рівень життя. Ідею цього принципу, ґрунтовно розробленого християнським суспільним вченням⁶, можна по-

¹ Политическая философия в Германии. – С. 10.

² Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / Е. Шмідт-Ассманн ; пер. з нім. – К., 2009. – С. 146.

³ Докладніше про цей принцип див.: Гюфе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / О. Гюфе ; пер. з нім. – К., 2003. – С. 186–203.

⁴ Розанваллон П. Новый социальный вопрос. Переосмысливая государство всеобщего благосостояния. – С. 22.

⁵ Штобер Р. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок. – С. 121.

⁶ Найбільш відомим джерелом принципу субсидіарності є енцикліка Папи Пія ХІ «*Quadragesimo anno*» (1931). У ній наголошується: «Наскільки несправедливо відбирати у людини те, з чим вона може впоратись завдяки власній ініціативі і працьовитості, і віддавати спільноті, настільки ж несправедливо доручати суб'єктам вищого порядку те, що можуть зробити суб'єкти нижчого порядку. Це водночас серйозне зло і порушення справедливого порядку, оскільки будь-яка діяльність суспільства за своєю природою повинна спрямовуватись на те, щоб допомагати членам суспільства, а не руйнувати чи поглинати їх». У сучасній соціальній доктрині Католицької церкви субсидіарності, яка в позитивному значенні розуміється як економічна, інституційна і правова допомога, надана суспільному утворенню нижчого рівня, відповідає низка негативних аспектів, які вимагають, щоб держава утримувалась від усього, що де-факто обмежує життєвий простір менших базових клітинок суспільства (Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К., 2008. – С. 123–124).

бачити ще в античній філософії¹. Принцип субсидіарності знаходить своє обґрунтування як у свободі та гідності людини, так і в структурі й своєрідності малих суспільних груп, що мають певні права і завдання, які недоцільно виконувати суспільним утворенням більших масштабів. Захищаючи особисте буття і життя окремої людини і малих суспільних груп від надмірних втручань більших суспільних утворень, він забезпечує певну міру самостійності осіб та спільнот і розмежування компетенцій². Слід зауважити, що в той час як принцип солідарності віддає перевагу колективному забезпеченню (колективній відповідальності), принцип субсидіарності пов'язаний із пріоритетом самозабезпечення³.

Отже, соціальна держава забезпечує кожному члену суспільства гідний рівень життя та інші соціальні права і з цією метою перерозподіляє соціальні, економічні та культурні блага відповідно до принципів солідарності, соціальної справедливості та субсидіарності.

Погребняк С. Социальное государство: обоснование концепции

Социальное государство рассматривается как инструмент защиты от угроз промышленной революции, воплощение идеи корректирующей справедливости, средство обуздания социального (классового) конфликта, сохранения для индивида возможности осознания себя как свободной личности. В статье демонстрируется связь идеи социального государства с концепцией гражданства, а также анализируются основные принципы социального государства (солідарность, социальная ответственность, социальная справедливость, субсидиарность).

Ключевые слова: социальное государство, социальные права, социальная справедливость, солідарность, субсидиарность.

Pogrebniak S. The Welfare State: Conception Grounds

The welfare state is viewed as the defense instrument from the industrial revolution threats, the redistributive justice idea implementation, the means of social (class) conflict restraint and the opportunity to be a free person guaranteeing. In this article the connection of the welfare state idea with the citizenship concept is showed, and also the welfare state fundamental principles (solідarity, social responsibility, social justice, subsidiarity) are analyzed.

Keywords: welfare state, social rights, social justice, solідarity, subsidiarity.

¹ Так, деякі автори знаходять витoki принципу субсидіарності в роботі Аристотеля «Політика», а також в соціальній доктрині Томи Аквінського, якому приписується перше використання цього терміна (див.: Бартенев С. А. Европейский Союз и государства-члены: разграничение компетенции / С. А. Бартенев. – М., 2009. – С. 55).

² Гьофнер Й. Християнське суспільне вчення / Й. Гьофнер ; пер. з нім. – Л., 2002. – С. 63.

³ Штобер Р. Хозяйственно-административное право. Основы и проблемы. Мировая экономика и внутренний рынок. – С. 61.